

GÁRDONYI ALBERT

ÓBUDA ÉS KÖRNYÉKE A KÖZÉPKORBAN.

Mióta az 1872. évi XXXVI. t. c. Óbudát a fővárossal egyesítette, mint Budapest jelentéktelen III. kerülete élt tovább s lassanként az emléke is elhomályosodott annak, hogy valamikor a fővárostól különálló település volt. Annál inkább megszűnt az emléke annak, hogy a középkorban egyideig a királyi udvar székhelye volt, egyideig pedig a magyar királynék lakásául szolgált. A magyar királyok és királynék sokat tettek Óbuda szépítése érdekében, alkotásaiknak azonban ma még a helyét sem tudjuk pontosan megjelölni. Ennek oka részben a török hódoltság alatti pusztulás, amely csupán részben írható a törökök rovására, részben pedig régészeinknek a római emlékek iránti kizárólagos érdeklődése, ami a középkori emlékekről hosszú időn át elterelte a figyelmet. Ha az Árpád fejedelem sírjának feltalálása iránti lankadatlan buzgalom a Viktória — utóbb Bohn — téglagyár telkén feltárt középkori templomra és kolostorra nem irányította volna a figyelmet, bizonyára ez a középkori emlékünknél is nyom nélkül eltűnt volna. Viszont, ha 1785-ben, mikor az óbudai református templomot építették, a középkori emlékek iránti szakszerű érdeklődés már fennállott volna, akkor most nem kellene vitatkozni afelett, vajjon a királynői vár vagy a klarissza kolostor maradványai voltak-e azok a kövek, melyeket a templomépítéshez felhasználtak? S mennyi más középkori emlékünknél pusztult itt el nem is a török hódoltság alatt, hanem a hódoltság utáni újjáépítő munkában, amint a Zichy-kastély

építéséhez sem használtak új építőanyagot, hanem az óbudai református templomhoz hasonlóan, a helyszínén kibányászott kőanyagból építették. Ennek tulajdonítható azután, hogy ma már azt sem tudjuk pontosan megállapítani, hol állott az a káptalani templom, amelyről Ranzanus annyi elragadtatással írt. Ha ennek ellenére mégis kísérletet teszünk Óbuda középkori helyrajzának vázolására, ezt abban a reményben teszem, hogy az e célra felhasznált okleveles anyagot az ásatási eredmények mielőbb tökéletesíteni fogják. Reményemet pedig arra alapítom, hogy az új dunai híd felépítésével kapcsolatosan olyan átalakulások fognak bekövetkezni, amelyek középkori alapfalakat hozhatnak napfényre s ezek az alapfalak Óbuda most vázolandó középkori tervrajzát fogják teljesebbé tenni. Buda középkora kétségtelenül fényesebb volt Óbuda multjánál, mert a királyi udvar székhelye mégis csak Buda volt s a magyar királynők nem tudtak a budaihoz hasonló környezetet teremteni székhelyük körül; mindamellett sok olyan emléke volt a városnak, amelyek feltárása a magyar mult megismerése szempontjából kívánatos.

A középkori Óbuda területének első határleírását II. Endre király 1212. évi oklevele tartalmazza, ez azonban nem Óbuda városa, hanem az óbudai káptalan földesúri fennhatósága alá tartozó terület határleírása. Ezen a határleíráson nem könnyű eligazodni azért, mert hiányzik belőle a határleírásokban szokásos égtájmegjelölés, csupán a

hegyre felmenés és völgybe leereszkedés van megjelölve, aminek alapján már azért is bajos eligazodni, mert a hegynevek legnagyobb része nincs meg a későbbi oklevelekben. Pontosán lehet követni a határleírás első részét, amely egyezik az 1355. augusztus 26-i határleírással. Eszerint a kiindulópont 1212-ben az Óbuda és a hévizek közötti kerek kő volt, amely az 1355. augusztus 26-i határleírás szerint a Szent Jakab egyház felső végében a Budáról Óbudára vivő út mellett volt elhelyezve; a Szent Jakab egyházzal pedig tudjuk, hogy a margitszigeti ferencridi kolostorral szemben a Duna tulsó partján állott. Innen egy szűk völgybe, illetőleg egy völgy-szorosba ment át a határ (vadit ad crepidinem vallis), amit II. Lajos király 1524. október 8-i oklevele is így értelmez (venissent ad vallem angustam, quam vallem littere exhibite crepidinem vallis denominassent). Ez a szűk völgy, melyet az 1524. október 8-i oklevél szerint mindkét oldalról szőlők környeztek (in medio vinearum existentem), csupán a mai Szépvölgyi-árok lehetett, mely később elvesztette völgy-szorosi jellegét. A völgy-szorosból az Uzaház-hegye nevezetű helyre megy fel (ascendit) a határ, amely hely az 1355. augusztus 26-i oklevél szerint a völgy-szorostól északra (ad partem septemtrionalem) terült el. Innen a Monyoróshegyhez és utóbb a Szamárkőhöz jut el, amely utóbbi az 1355. évi oklevélben a magas hegy csúcsaként (ad cacumen montis excelsi) van megjelölve, a magas hegy csúcsát viszont az 1524. október 8-i oklevél azonosnak mondja a Monyoróshegy csúcsával (procedendo ad cacumen eiusdem montis Monoros, quem montem dicte litere montem excelsum nominant). Innen egy völgybe ereszkedik le a határ, amely völgyről az 1355. augusztus 26-i oklevél megállapítja, hogy a nevezett hegy-csúcsától keletre esett (reflectitur ad partem orientalem). Ebben a völgyben váltak külön az 1212. évi oklevélben foglalt káptalani terület és az 1355. augusztus 26-i oklevélben foglalt királynői városi terület határai, mert a királynői város határvonala a nevezett völgyön túli hegyhez vezet, a káptalani terület pedig ugyanazon völgyben két

út között Werhard szántóföldjének a sarkához ért, s innen folytonosan felfelé haladva először a gercsei szőlőkhöz, aztán Gercse faluhoz (ad finem ville Gerchey) s végül egy likas kőhöz ért. A likas kőtől kezdve aztán a káptalani terület határa a Hegyes nevű hegy tövéhez ereszkedik le (descendit sub montem Hyges) s egy dombon áthaladva előbb egy úthoz, majd a Pilis nevű hegyhez ér (vadit ad montem, qui dicitur Pilishegy). Innen tovább leereszkedve (descendendo) eléri az esztergomi utat, ahol ismét találkozik a királynői városnak az 1355. augusztus 26-i oklevélben foglalt határvonalával. Az 1212. évi oklevél szerint ugyanis a káptalani terület határvonala az esztergomi útról a Tebeura nevű hegyre megy fel (ascendit), a királynői város határvonala pedig az 1355. évi oklevél szerint az esztergomi útról északra fordulva a Fenyőmál nevezetű hegyre megy fel, melynek északi lejtőjén terült el a Tebesere nevezetű hely, ahol Megyer község határa kezdődött. Amint az 1212. évi oklevélben is itt van Megyer határa. Az 1212. évi oklevél azonban Megyeren kívül Pazandukkal is határosnak mondja a káptalani területet, ami a királynői város határleírásából azért hiányzik, mert a városi terület határvonala dél felé fordult, mielőtt Pazanduk határát elérte volna. Ezekből nyilvánvaló, hogy a káptalani terület és a királynői város északi határvonala az esztergomi úttól kezdve addig a pontig, ahol mindkettő Megyer határával érintkezett, teljesen összeesett. Ha tehát a káptalani terület határkijelölésében kétségek merülhetnek fel, azok kizárólag a nyugati határvonalra korlátozandók, ahol a hegynevek nem azonosíthatók a ma is fennálló hegyekkel. Ezt a bizonytalanságot csupán Gercse község helyének pontos kijelölésével lehetne mérsékelni, mert az 1212. évi határleírásban ez a község fontos szerepet tölt be. Ezidőszerint a Hidegkúti határban álló templomromot tartják Gercse középkori templomának s ha ez a feltevés helytálló lenne, akkor a középkori Gercse község e templomrom körül lenne keresendő. Ez a feltevés azonban nem áll biztos alapon, mert a nevezett templomrom Hidegkút

középkori temploma is lehetett. A gercsei templom mellett szól Kneidinger András 1767. évi térképe (Mapparum cameralium nr. 830.), amelyen a mai Csúcshegy »mons Gercse« névvel van megjelölve, e hegy közelében kellett tehát Gercse községnek is állni, ami megfelel a nevezett templomrom helyének. Ezután is megoldatlan probléma marad azonban a Pilishegy, mely az 1212. évi határleírás szerint a Csúcshegy és az esztergomi út között állott, itt pedig olyan hegyet, melyre a Pilishegy elnevezés ráillenék, nem tudunk megjelölni.

A királynői város határait az 1355. augusztus 26-i oklevélben foglalt határleírás nyomán egész pontosan meg lehet állapítani, mert a határleírás kiinduló- és zárópontja minden vitán felül áll, a határ irányváltozásai pedig az egész eljárás folyamán fel vannak tüntetve. A kiindulópont a ferencrendiek margitszigeti kolostora, melynek maradványai ma is megvannak még. Innen nyugati irányban haladva a kolostorral szemben elvonuló völgybe (vadit ad crepidinem vallis) megy át a határ, amely völgy II. Lajos király 1524. október 8-i oklevelében völgyszörösnek van nevezve (venissent ad vallem angustam in medio vinearum existentem, quam vallem prescripte litere crepidinem vallis denominassent), s egészen a völgyszörös végéig halad. Alig lehet kétséges, hogy itt csupán a Szépvölgyi árokról lehet szó s csupán arra nézve merülhetnek fel kétségek, hogy hol volt a völgyszörös vége, mert e tekintetben az idők folyamán történhetek változások. Az azonban kétségtelen, hogy a völgyszörös még a Pálvölgyi barlang előtt végetért, mert innen kezdve a völgy annyira kitágul, hogy nem nevezhető többé völgyszörösnek.

Az 1355. évi oklevél szerint a völgyszörös végénél északra fordult a határ s elérte az Uzaházhegye nevű helyet (ad locum, qui dicitur Uzahazhege). Ezt a helyet az 1524. évi oklevél hegynek mondja, ahova fel kellett menni a völgyszörösből (montem Uzahazhege apellatum ascendendo). Úgy látszik, hogy ez az Uzaházhegy a Mátyás- és Remetehegy közötti nyergen keresendő, ahonnan tovább is északi irányban haladt a határ

a Monyoróshegynek nevezett Remetehegyre, illetőleg a magas hegy csúcsára (ad cacumen montis excelsi), amelyet az 1524. évi oklevél azonosnak mond a Monyoróshegy csúcsával (ad cacumen eiusdem montis Monoros, quem montem dicte litere montem excelsum nominant). A hegycsúcson keletre fordult a határ s a hegy keleti oldalán levő domborulatokon áthaladva ment tovább, míg a Fejéregyháza felé vezető nagy úthoz nem ért, amely nagy útról az 1524. évi oklevél megállapította, hogy szőlők között haladt (venissent ad vium magnam, que de medio ipsarum vinearum versus Albam Ecclesiam Virginis Gloriose protenditur), tehát nem lehetett magasan. Ezen a nagy úton vonult tovább a határ az esztergomi út azon pontjáig, ahol Fejéregyháza állott, t. i. a mai Perényi-út keleti torkolatáig.

Fejéregyházánál ismét északi irányt vett a határ s az esztergomi út mentén, illetőleg az esztergomi út melletti szőlők alatti árok mentén vonult tovább mindaddig, míg az esztergomi úttól északra emelkedő hegyeket meg nem közelítette. Az esztergomi utat elhagyva a Fenyőmál nevezetű hegyre ment fel (tendit ad quendam montem Feneumal dictum), amely hegy minden valószínűség szerint azonos a mai Aranyhegygel, amely ma is a főváros határán belül áll. A nádor 1473. évi határmegállapító levele szerint e határvonalig állandóan északi irányban haladt tovább a hegy csúcsáig (ascendendo ad verticem ipsius montis), majd arról leszállva a Theberese nevű helyig jutott el (pervenit ad locum, qui dicitur Thebesere) s itt érintette Megyer határát. A Thebesere nevű helynél keletre fordult és eljutott a nagy réthez (ad latum cuiusdam prati magni), amely minden valószínűség szerint azonos a mai Mocsáros-dűlővel. Ezen a réten keleti irányban áthaladva a Szentlélekről elnevezett kórház malmához (molendinum Cruciferorum ecclesie Sancti Spiritus) jutott, amely minden valószínűség szerint a mai Rómaifürdő területén állott. A malomtól kezdve a hajdani római vízvezeték mentén (per murum dirutum) déli irányban vonul tovább és érintette a ferencrendieknek Fejér-

egyházával szemben álló kőfalát, amely minden valószínűség szerint a vízvezetéki pillérek kőanyagából épült. A királynő majorja melletti utcán áthaladva s kerteken keresztül a királynő vára melletti árokhoz ért a határ, amely szakasról a nádor 1473. évi határmegállapító oklevelében azt olvassuk, hogy keleti irányú volt (inde declinatur ad orientem). A határvonal utolsó szakasza a királynői vár előtti utcán ment tovább, amely keleti irányban a Dunához vitt s azon áthaladva a Margitsziget északi csúcsán állott vár romjai előtt végződött (juxta superiorem partem castris diruti terminatur), tehát a királynői város egy darab Dunaszakaszt is magábazárt.

Ennek a határjárásnak az egyedüli kritikus pontja a mons excelsus, amelyet a Hármashatárhegyvel szoktak azonosítani, holott ennek téves volta az 1524. évi oklevélből minden kétséget kizáróan megállapítható. A királynői város polgárai ugyanis valószínűleg a Hármashatárhegyig akarták kitolni városuk határait s ennek megfelelően magyarázták az 1355. évi oklevél idevonatkozó részét. Magyarázatuk szerint a határvonal a völgy-szoros végénél nem hajlott el, hanem jó darabon (per bonum spacium) tovább ment a völgyben s csupán ezután jutott el az Uzhazhele nevezetű helyhez (in locum quendam predialem), ahol hajdan a budai káptalan majorháza állott (antiquitus locum domus allodialis dicti capituli fuisse). Szerintük ettől a helytől a határ a szemben emelkedő köves hegy oldalán ment tovább s keletre fordulva elérte a messze kiemelkedő hegyet (ad ipsum montem ceteris eminentiorem), amelyet az 1355. évi oklevélben előforduló Monyoróshegygel azonosítottak. Nyilvánvaló, hogy itt a Kecsehegyről és Hármashatárhegyről van szó, amint az irodalom is rendszeresen így magyarázza az 1355. évi oklevélben előforduló mons excelsust. E magyarázat téves volta mellett tanuskodik, hogy az 1524. évi oklevél szerint a gercsei nemesek ellenmondással éltek s a Hármashatárhegyet maguknak követelték (eundem montem in propriis metis eiusdem possessionis Gerche adiacere allegando). De a határmegállapítással megbízott nádori és

országbírói ítélmesterek sem adtak igazat az óbudai polgároknak, mert magyarázatukat nem találták indokoltnak.

A káptalani és a királynői városok közötti megkülönböztetés tisztán jogi természetű volt, mert földrajzilag a két város annyira összefüggött egymással, hogy az 1355. évi oklevél szerint a határvonal egy darabon kerteket szelt át (per ortos ad quoddam fossatum ante castrum), ezek a kertek pedig csupán a városon belül kereshetők. A királynői város I. Lajos király 1355. augusztus 26-i oklevelével önkormányzati jogot kapott (quam quidem opidi seu civitatis partem sic nobis cedentem civitatem reginalem fore constituimus), míg a káptalani város a káptalan földesúri fennhatósága alatt maradt. A hivatkozott oklevélben foglalt határleírás alapján különben arra lehet következtetni, hogy a káptalan kezén csupán a Duna melletti keskeny parti sáv maradt meg, mely a Margitsziget északi csúcsára húzott merőlegesben végződött. Ennek a területnek csupán egyetlen házsorát, illetőleg utcáját ismerjük, melyben a kanonokok és a káptalan jobbágjai laktak. A káptalan kezén maradt ezzel szemben a szőlőhegyek nagyobb része, melyek az esztergomi nagy úttól nyugatra terültek el és nagy értéket képviseltek. Ez magyarázza meg számunkra azt is, hogy az óbudaiak az Óbudával szomszédos Örs területén igyekeztek szőlőket szerezni, amely szőlők nem tartoztak a káptalan földesúri joghatósága alá.

A királynői város kiadványaiban nem mindig élt ezzel a címmel, mely a XV. század vége felé látszik állandósulni. Nyirkállói Tamás formuláskönyvében (Formulae solennes 323. l.) találtunk egy Mátyás korabeli évnélküli oklevélszöveget, amelyben az óbudai királynői és káptalani város lakosai külön vannak felemlítve (populis et incolis V. Budensis reginali et capitulari civitatibus). Perényi Imre nádor 1510. február 24-én kelt oklevelében (Capsa Budensis II. fasc. 1. nr. 21.) az óbudai tanács tagjairól azt olvassuk, hogy a királynői város polgárai voltak (cives civitatis reginalis Bude Veteris), s 1521. december 20-i oklevelükben maguk is így

nevezik magukat (iurati cives civitatis regionalis Weteris Budensis). A váci káptalan 1528. június 15-i oklevelében pedig (Capsa Budensis II. fasc. 2. nr. 21.) egész sereg olyan királynői jobbágy neve van felsorolva, akik Óbudán laktak (iobbagiones domine Marie regine huius regni Hungarie in civitate Bude Weteris comorantes), ami csupán a királynői városra értelmezhető. Óbuda virágkora különben I. Lajos király uralkodása idejére esett, amikor is az uralkodó anyja állandóan itt lakott s az itteni klarissza kolostor a legelőkelőbb családok leányait fogadta be. Második virágkora pedig Mátyás király uralkodásával kapcsolatos, amikor Szilágyi Erzsébet lakóhelyéül szolgált, ki az ottani vár mellé kápolnát is építtetett. Ranzanus Óbuda hanyatlásának okát abban jelölte meg, hogy lakossága az idők folyamán a jobban védhető budai várba költözött át (commigraverunt ad locum, qui illis est visus natura munitior). Ez elbeszélés hitelessége mellett látszik tanuskodni Nyirkállói Tamás formuláskönyvének egy évnélküli oklevélszövege, melyben Mátyás király az óbudai bíró és esküdt polgárok kérésére elrendelte, hogy az Óbudára költöző jobbágyokat senki se gátolja tervük megvalósításában (Formulae solennes 286—87. II.). Ebből nem csupán az következik, hogy jobbágyok akartak Óbudára költözni, hanem egyszersmind az is, hogy a lakosság száma valamely okból megfogyatkozott, s szükségessé vált annak beköltözés útján leendő szaporítása. A népszám csökkenésének pedig aligha lehetett az oka ellenséges pusztítás vagy elemi csapás, mert ezt a hivatkozott oklevélszöveg nem hagyta volna említés nélkül. Nem marad tehát más hátra, mint a budai várba költözés valódiságát elfogadni, amit az is támogatni látszik, hogy Buda lakossága ebben az időszakban szemmeláthatóan megmagyarosodott.

Az óbudai lakosság elköltözése mellett látszik tanuskodni a hivatkozott formulás könyv másik évnélküli oklevélszövege is, amely szerint az óbudai határon belül új szőlőket telepítők 12, az elhagyott szőlőket felújítók pedig 8 évi mentességet kaptak a hegyvám és a bortized fizetése alól. Ezt

a mentességet a budavári, budaalsóvárosi és felhévizi lakosokon kívül az óbudai királynői és káptalani város lakosai számára is biztosította az oklevél, ami szintén arra látszik mutatni, hogy a lakosság száma megfogyott s a szőlőművelés hanyatlásnak indult. Az elköltözés következtében a régi polgári lakosság lassanként elpusztult s újabb jobbágynépesség jött a helyére, ezért mondotta Ranzanus Óbudát teljesen falusi jellegű telepedésnek s csodálkozott a szép káptalani templomon és klarissza-kolostoron, amelyek semmiképen sem illettek belé a falusi környezetbe.

Mint falusi jellegű telepedésnek (vicatim hodie habitatur) nem lehetett annyi utcája, hogy szükség lett volna ezeknek nevekké váló megjelölésére. Mindössze két névvel megjelölt óbudai utcáról tudunk, melyek egyike a káptalani templom, másika pedig a klarissza-kolostor közelében terült el. A káptalani sor (series, ordo domorum canonicalium, series capitularis) elnevezés nem úgy értelmezendő, hogy itt csupán kanonoki lakásul szolgáló házak állottak, mert okleveles bizonyítékaink vannak rá, hogy itt káptalani jobbágyok is laktak. A káptalani sort Duna-utcának is nevezték, amint az az 1517. november 11-i oklevelben (platea Dwna wca) olvasható. A káptalani sor elnevezés 1510. február 24-i, 1514. február 6-i és 1518. április 24-i oklevelekben fordul elő s a káptalani város legjelentősebb, talán egyetlen utcája volt. A klarissza-kolostor közelében terült el a Kovács-utca (vicus Kualchulcha), amely 1345. október 27-i (MODL 3786), és 1359. május 1-i oklevelekben szerepel. Ugyancsak a klarissza-kolostor közelében volt egy házsor, melyben az 1475. december 18-i oklevél szerint (MODL 17.747) a klarisszák magtárai (ordo sessionum seu domorum nostrarum apotecalium) állottak, ami szintén nem úgy értelmezendő, hogy ebben az utcában kizárólag csak magtárak voltak, hanem egyszerűen azt a házsort jelenti, amelyben a magtárak állottak. Voltak azonban névtelen utcái is Óbudának, amelyek közül az 1355. augusztus 26-i oklevelben kettő is előfordul. Az egyik Óbuda északi részében

a királynő majorja mellett vonult el (*trans-eundo viam circa allodium seu domum coloni reginalis*), a másik pedig Óbuda déli részében a királynői vártól a Dunához vezetett (*per quam viam ante castrum tendit versus Danubium*) s utcajellege mellett tanuskodik, hogy mindkét oldalán házak állottak. Ennek az utcának Fejéregyháza felé is volt folytatása, amely szakaszról azonban már nem állapítható meg, hogy házak szegélyezték-e? Hasonló névtelen utcákkal találkozunk a budai káptalan 1374. május 12-i oklevelében (MODL 6213), ahol a klarissza kolostor melletti kisebb és nagyobb utcáról (*platea maior* — *platea minor*) esik szó. Ezekon kívül piac-tere is volt a királynői városnak, melyet házak környeztek. Bizonyossága ennek az, hogy házladásokkal kapcsolatosan fordult elő az oklevelekben 1335. december 14-én (*prope locum fori dicte VBude*) és 1343. április 6-án (*in loco fori*), de kétségtelen, hogy az 1452. október 24-i oklevélben előforduló »*teatrum civitatis VBudensis*« is erre a térre vonatkozik.

Ranzanus (*Epitome rerum Ungaricarum Index I.*) két olyan épületet talált Óbudán, amelyekre érdemesnek látszott a figyelmet felhívni, t. i. a prépostsági, illetőleg káptalani templomot és a klarisszák kolostorát. Sajnos, a török hódoltság alatt mindkettő annyira elpusztult, hogy ma már a helyüket sem tudjuk pontosan megjelölni. Az óbudai Fejéregyházára vonatkozó tanulmányomban (*Történetírás I. évf. 3—23. 11.*) megkísértem a rendelkezésre álló adatok alapján ezt a munkát elvégezni s ámbár az okleveles forrásokra vonatkozó ismereteim azóta bővültek, a káptalani templom helyére vonatkozó feltevésemet változatlanul fenn kell tartanom. Eszerint a káptalani templom helyéül a Szentlélek-teret jelöltem meg, ahol csatornázás közben hatalmas háromhajós templom alapfalait sikerült feltárni, amelyek közeléből t. i. a Fő-tér keleti végéből másik középkori templom alapfalai ismeretesek. Ezeket a maradványokat azért kellett a középkori káptalani templom maradványainak minősíteni, mert Karai László óbudai prépost 1471. január 9-én II. Pál pápához inté-

zett folyamodványában arra kért engedélyt, hogy a régi káptalani templom maradványait lehordathassa (*ut muros Veteris Budensis ecclesie demolendi et ad solum equandi liberam facultatem et licentiam concedere et indulgere dignemini*) s ennek szükségességét azzal indokolta, hogy ezek a maradványok elcsúfították a közelükben épült újabb káptalani templomot (*dictique veteres muri aspectum nove ecclesie multum habeant deformem reddere*). Két templom állott tehát itt egymás közvetlen közelében, amint a feltárt alapfalak is két közeli templomról tesznek tanúságot. E régi templom lebontása valósággal megtörtént s ennek köveiből építette újjá Mátyás király a fejéregyházi templomot. Újabb bizonyíték gyanánt az ú. n. »káptalani sorra« (*series capitularis*) hivatkozhatom, aminek a káptalani templomok közvetlen közelében kellett állani s amelyet azonosnak vélek a mai Laktanya-utcával. Ez a káptalani sor u. i. a budai káptalan 1517. november 11-i oklevelében Duna-utca névvel van megjelölve (*in platea Dwna wca hic Bude Veteri serie scilicet nostra capitulari*), tehát a Duna közvetlen közelében kellett vonulnia. A Laktanya-utcán kívül a Lajos-utcára is lehetne ugyan gondolni, ebből az utcából azonban az 1355. augusztus 26-i oklevélben foglalt csereszerződés olyan kevesett hagyott a káptalan kezében, hogy ezzel alig lehet azonosítani. Ezenkívül a káptalani sorban állott a budai káptalan 1515. december 2-án kelt oklevele szerint az István király kápolna is (*capella beati Stephani regis inter domos canonicales*) s a Laktanya-utca északi végéből valósággal egy középkori templom maradványai kerültek elő. A káptalani sorban azonban nem csupán kanonoki házak állottak, hanem itt voltak letelepítve a káptalani jobbágyok is, mert a budai káptalan 1517. november 11-i oklevelével egy itteni házat Bolgár Péter káptalani jobbágy-nak adott el (*Petro Bolgár jobagioni nostro*), akit arra kötelezett, hogy a jobbágyterheket is viselje (*salvis semper censibus tam ordinariis quam etiam extraordinariis ac serviciis, muneraribus ac aliis proventibus nobis ex dominio eiusdem domus more aliorum joba-*

gionum provenire debentibus). Ugyancsak a káptalani sorban (in serie nostra capitulari) lakó jobbágyokról van szó a budai káptalan 1518. április 24-i oklevelében (Káptalani jegyzőkönyv 449. l.), mellyel a Kővágó nevű hegyen fekvő szőlőiket Sántha István és Ambrus, valamint Szakál Máté nevű jobbágyaiknak ajándékozták tizedfizetési kötelezettséggel.

Nehezebb feladat a klarissza kolostor helyének kijelölése, mert eddig még olyan középkori falmaradványok nem kerültek felszínre, melyekből nagyobbbszabású kolostorra lehetne következtetni, márpedig Ranzanus leírása szerint ez a kolostor úgy nagyságát, mint szépségét illetően is egyedülálló volt a maga nemében (cuius magnitudini edificiorumque magnifitentie ac pulchritudini pauca puto esse in orbe Christiano eiuscemodi virginum coenobia, que huic possent anteferri). Éppen ezért semmiképpen sem azonosítható a Bohn-téglagyár telkén feltárt szerény kolostorral, amely a városon kívül állott s éppen ezért nem is lehetett apáca kolostor. De nem azonosítható a református templom telkén feltárt maradványokkal sem, mert azok nem kolostorjellegűek s ezenkívül eddig egyetlen középkori sírt sem tártak fel itt, márpedig a klarissza kolostor templomában az apácákön és a ferencendieken kívül világiak is temetkeztek. Fejéregyházáról írott tanulmányomban (Id. h. 13. l.) azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy a klarissza kolostor a Filatorigát azon helyén állhatott, ahol Kneidinger András 1778. évi térképe szerint az ú. n. Gartenmühl állott. Ezt a feltevést pedig Mária királynő 1389. október 24-i oklevelére alapítottam, mely szerint a Fejéregyháza mellett eredő patak (rivulus fluvialis) a klarissza kolostor irányában (versus claustrum) folyt s ez a patak az idézett térkép tanúsága szerint a Filatorigátnál egyesült az Aranyhegyi árokkal. Ha ez a feltevés helytálló lenne, akkor Óbuda középkori lakott részét északabbra kellene tenni, mert apáca kolostort nem volt szokás a lakott helyeken kívül alapítani s XXII. János pápa is azon feltevésben adta meg Erzsébet királynénak 1334. július 15-én a kolostor-

alapítási engedélyt, hogy az lakott helyen fog állani (loco utique populoso). Hogy pedig ez a kolostor valósággal lakott helyen állott, az a budai káptalan 1353. május 26-i oklevelével (Anjoukori oktár VI. k. 80. l.) bizonyítható, mely szerint Erzsébet királyné az apácák részére megvásárolta a kolostor melletti következő háztelkeket (fundum curie): a nyugati oldalon István budai prépost és Olasz András, továbbá Buza András leánya Erzsébet és Csonka Bálint, Mangucs János özvegye, Donk fia Benedek és Miklós fia Gál háztelkeit, a keleti oldalon ugyanazon Olasz András háztelkét, a déli oldalon pedig ugyanazon Buza András leánya Erzsébet és ugyanazon Csonka Bálint háztelkeit. Eszerint egyedül az északi oldalon nem volt háztelkek, s valószínűleg itt terült el az a szántóföld (retro claustrum), melyet az apácák az óbudai káptalan 1372. április 4-i oklevele szerint Mayor Miklós óbudai telepestől vásároltak. Ugyanezen oklevél szerint az apácák Mayor Miklóstól egy háztelket is szereztek, mely a kolostornak Szentjakabfalva felé eső (a parte ville Zenthycapfalva vocati), tehát déli oldalán állott, ami arra látszik mutatni, hogy a kolostor mégsem állhatott az előbb említett Gartenmühl helyén. Az országbíró 1373. augusztus 24-i oklevelében végül egy szántóföld határául Korczan vár helye és a királynő vára a kőkerttel, továbbá a nagy út és a klarisszák kolostora vannak megjelölve, amiből arra lehet következtetni, hogy a kolostor a királynő vára közelében állott.

A királynői vár helyét illetően biztos alapunk nincs, több olyan adat áll azonban rendelkezésünkre, amelyekből a vár helyére következtetni lehet. Az első adat I. Lajos király 1355. augusztus 26-i oklevelének azon megállapítása, hogy a vár a város mellett állott (castrum nostrum in ipsius civitatis seu opidi latere constitutum), tehát semmiképpen sem kereshető a város feletti magaslaton. Ha a város feletti magaslaton állott volna, akkor az oklevelek nem mulasztották volna el annak megemlítését, amint Fejéregyházának a hegyekkel való kapcsolatát is feltüntetik. (Albensis ecclesia BVirginis

in radicibus montium sita.) A királynői vár fekvését illetően fontos az 1355. augusztus 26-i oklevél azon megállapítása, hogy a királynői város határvonala kerteken keresztül jutott el a királynői vár árkához (currit per ortos ad quoddam fossatum, quod est ante castrum), márpedig kertek csupán a város területén belül lehettek, hegyi kertekről nem tudunk. Végül ugyanazon oklevél határmegállapító része a királynői vártól egyenesen a Dunához vezető útról is tud, amely út folytatásában a Dunán áthaladva a Margitszigeten állott érseki vár romjaihoz jut el (transit Danubium ad insulam Leporum supradictam juxta superiorem partem castrum diruti), amely várról Lodomér érsek 1285. augusztus 14-i oklevele alapján megállapítható, hogy a Margitsziget északi végén állott (in superiori parte sive fine Insule Beate Virginis juxta Veterem Budam in medio Danubii). Eszerint a királynői vár körülbelül egyvonalon állott a Margitsziget északi csúcsával, ami megerősíteni látszik azon régebbi felfogásomat (Történetírás I. évf. 4. s. kk.), hogy a királynői vár az óbudai református egyház telkén állott s ha ezen a helyen alaposabb ásatásokat végeznének, az ásatási leletek is megerősítenék felfogásomat. Erről a telekről egyelőre csak annyit tudunk, hogy mikor 1785-ben a református templomot építették, az építkezéshez használt kőanyagot innen bányászták ki s maga a templom is régi alapfalakon áll. Az e helyen állott vár mellett tanuskodik a telek földrajzi helyzete is, mert kiemelkedőbb helyet foglal el s a közelében fekvő még fel nem töltött telkek jóval alacsonyabb szinten terülnek el, ami semmiképpen sem tulajdonítható a véletlennek. Ez a vár a mohácsi vészt követő török dúlás alatt valószínűen elpusztult, mert a váci káptalan 1528. június 15-én a nádorhoz intézett jelentése szerint Mária királynét nem innen, hanem csepelszigeti palotájából idézték meg (de domo habitationis sue sive curia sua nobilitari in insula Chepel Zygethe vocata), már pedig Óbuda a királynő tulajdonát képezte, és ha a vár még épségben állott volna, akkor a királynő

távollétében ottani tisztjét idézték volna meg. A Szent László egyház az óbudai tanács 1413. május 24-i oklevele szerint az óbudai királynői vár előtt (ante castrum VBudensis) állott s ha ez a királynői vár valósággal az óbudai református egyház telkén állott, akkor könnyű a Szent László egyház helyét is kijelölni. Az óbudai plébániatemplom helyén ugyanis egy kisebb templom állott, amely Bél Mátyás »Notitia Hungariae novae« című művében jól látható. Ezt a templomot a török hódoltság tartama alatt az óbudai reformátusok használták, a hódoltság megszűnése után azonban az új földesúr, gróf Zichy Péter elvette a reformátusoktól és katolikus plébániatemplommá tette. Ez a szűk kis templom nem sokáig felelt meg a katolikus hívek lelki szükségleteinek s 1744. és 1749 között új templom épült a helyén, melyben a régi templom emlékét csupán az 1726-ban elhunyt gróf Zichy Péter sir-emléke őrzi. (Schoen Arnold: Óbuda multjából 10. l.) Ez a régi templom lehetett a középkori Szent László egyház, mely évszázadokon át dacolt az idők viharaival.

Amilyen könnyű a Szent László egyház helyének a kijelölése, éppen olyan nehéz a Szent Margit egyház elhelyezése, mert erre nézve semmi támpontot sem találunk az oklevelekben. IV. Béla király 1269. október 3-i oklevelében szó van egy óbudai Szent Margit kápolnáról (capella beate Margarete), mely a fejéregyházi plébánia leányegyháza volt (iam dicte ecclesie Virginis Gloriose filie) s Kovácsfalva tartozott hozzá javadalomképpen (ad quam vicus Kowachy nuncupatus spectare dinoscitur). Ebből arra lehet következtetni, hogy ez a kápolna a fejéregyházi templom közelében állott. I. Lajos király 1355. augusztus 26-i oklevelében viszont fenntartotta magának a jogot, hogy a Szent Margit egyházat plébániává tehesse (de ecclesia beate Margarete, que ibi existit, parochialem erigendi liberam habeamus facultatem). Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a nevezett egyháznak a királynői város területén belül kellett állani, közelebbi adatunk azonban helyét illetően nincs. Az óbudai ferencrendiek kolostora az esz-

tergomi érsek 1298. július 3-i oklevele szerint a lakott területen kívül (apud VBudam in ecclesia fratrum minorum) állott, amiben a pesti kolostorhoz hasonlított, amely eredetileg szintén a városon kívül, a Rákoson emelkedett. A budai káptalan 1350. július 18-i oklevelében már azt olvassuk róla, hogy a város területén belül (in territorio civitatis Budensis) volt, amiből arra kell következtetni, hogy Óbuda 1350-re annyira kiépült, hogy elérte a ferencrendiek kolostorát, amint Pesten is ugyanez volt az eset. A ferencendi kolostor helyének a megállapítását a legjobban szolgálja az 1355. augusztus 26-i oklevélben foglalt határjárás, amely szerint a királynői város határa a ferencrendiek udvarának kőfala mellett (ad murum curie fratrum minorum) érte el a város lakott területét s ebben az udvarban állott a kolostor, a városon kívül emelkedő Fejéregyházával egy vonalban. A kolostor közelében állott Szent Katalin kápolnája (circa ecclesiam SFrancisci), amelyről Petermann óbudai bíró 1390. február 10-i végrendeletében találunk említést. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a kolostor helyét megállapítani alig lehet, a Fejéregyházával való kapcsolatból azonban arra kell következtetni, hogy a Flórián-tér közelében keresendő.

Fejéregyháza helyét illetően bőséges irodalom, de kevés eredmény áll rendelkezésünkre. A Fejéregyházának nevezett templom helyesebben kápolna a királynői város területén kívül esett, mert az utóbbi határvonala az 1355. augusztus 26-i oklevél tanúsága szerint Fejéregyházát egyenesen megkerülte s délről egy nagy úton ereszkedett le a hegyekből, keleten pedig az esztergomi nagy út mentén haladt tovább. Fejéregyháza kezdettől fogva plébániatemplom volt, lakott helyen kellett tehát állania, amely lakott hely neve IV. Béla király 1269. október 3-i oklevele szerint Bana volt (parochia ecclesie BMarie de Bana). Ez a Bana nevű telepedés a XIII. század folyamán elpusztult, mert Gergely esztergomi érsek 1298. július 3-án kelt oklevele már teljesen elhagyott helyként jelölte meg (loco quasi deserto), ahol emberi hajléknak nyoma sincs (ubi nullorum sunt

habitacula) s plébánosa valóságos remete-életet él (quasi vitam heremiticam ducentis). Bana területét IV. László király 1288-ban azon indokolással adta vissza az óbudai káptalannak, hogy a káptalani területen belül fekszik s attól nincs határjelekkel elválasztva (nullo intermedio intra metas dicte ecclesie inclusam). Ennek következtében lassanként az emléke is elveszett s csupán a II. Ulászló király 1503. október 18-i oklevelében foglalt Banyaháza nevű forrásból (qui quidem fons Banyaháza vulgariter appellatur) lehet arra következtetni, hogy Fejéregyháza valósággal a hajdani Bana nevű község területén állott. Anélkül, hogy Fejéregyháza és Bana község helyét illetően további fejtegetésekbe bocsátkoznánk, utalunk a Történetírás 1937. évi 1. számában közölt tanulmányunkra, amelyek eredményeit megváltoztatni nincs okunk.

Óbuda déli határa közvetlenül érintkezett Szentjakabfalvával, mely nevét Szent Jakabról elnevezett templomától vette. Tatárjárás előtti telepedés volt, mert 1247-ben már plébániatemploma van (Hazai oktár VI. k. 47. l.) s a plébánia adományozási joga a veszprémi püspököt illette meg. IV. Béla király 1269. október 3-i oklevele szerint udvari papjai a szentjakabfalvai plébániát kiváltságos plébániává akarták tenni (in exemptam nisi sunt erigere plebaniam), amely nem tartozik a veszprémi püspök joghatósága alá, de az uralkodó ismét csak a veszprémi püspök joghatósága alá rendelte. Ugyanazon oklevélben azt olvassuk a Szentjakab egyházzól, hogy a hévizek közelében állott (ecclesia beati Jakobi apostoli Bude existens prope calidas aquas), ez a meghatározás azonban nem szabatos, mert I. Lajos király 1355. augusztus 17-i oklevele egy vonalba helyezte a margitszigeti ferencrendiek kolostorával s ugyanazon oklevél szerint közvetlenül Óbuda déli határán állott, tehát elég messze esett a hévizektől. Albert osztrák herceg s a magyar főurak 1424. május 25-i oklevele szerint Szentjakabfalva királynői birtok volt, II. Ulászló király 1507. április 15-i oklevele pedig kifejezetten azt mondja róla, hogy az óbudai királynői vár tartozékát képezte (villa nostra Zenth Jakabfalva

vocata ad castrum nostrum VBudensis perti-
nente). Újmál nevű szőlőhegye, valamint
az oklevelekben előforduló szentjakabfalvai
szőlők arra látszanak mutatni, hogy lakosai
túlnyomóan szőlőművesek voltak. Szent-
jakabfalva nyugaton a budai káptalan
Thopsa nevű birtokával volt határos, mert
a királynői város 1355. augusztus 26-i határ-
járásában Szentjakabfalva után Thopsa van
határos területként megjelölve. Ez a Thopsa
nagyobb részében erdőbirtok lehetett, mert
Báthori István nádor 1528. június 8-án kelt
oklevele szerint (Capsa Budensis II. fasc.
2. nr. 21.) a királynő óbudai jobbágysai
a thopsai erdőt csaknem teljesen kiirtották
(totaliter fere et ex integro succidissent et
dissecassent), amiből arra kell következtetni,
hogy a mohácsi vész után a török martalócok
Óbudát felégették s a leégett házak újjá-
építése vált szükségessé.

Szentjakabfalva déli szomszédja Felhéziv
volt, ahol a keresztes lovagok már a XII.
században megtelepedtek. A keresztes lova-
gok megtelepedésével egyidejűleg Felhéziv
egyik része is a keresztes lovagok tulajdona
lett s az itteni telepesek a budai káptalan
1286. évi oklevelének tanúsága szerint adó-
zási kötelezettségükön kívül (terrarium et
omnes proventus consuetos, quos quilibet
hospitum de Calidis Aquis dare consuevit
annuatim) a keresztes lovagok földesúri fenn-
hatósága alá tartoztak (jurisdictio magistri
et omnium fratrum suorum). A keresztesek
utóbb vásártartási jogot is szereztek a saját
területük számára s vásáraik emlékezetét
az Ofner Stadtrecht 427. szakasza őrizte meg.
A margitszigeti apácáknak is volt azonban
részük Felhéziv területében s ez a rész közvet-
lenül a budaalsóvárosi falak mentén terült el,
amint ez az óbudai tanács 1418. március 21-i
oklevelében olvasható (penes murum civi-
tatis Budensis in terris dictarum dominarum
sanctimonialium). Ezt a területet királyi
adományként kapták az apácák s eredetileg
a királyi udvartartás céljaira rendelt szolgáló-
népek laktak. IV. Béla királytól már 1267-
ben kaptak az apácák szolgálónépeket (liber-
tinos ad clicium nostrum Budense perti-
nentes), amikor a királyi udvartartás szék-

helye még Óbuda volt. 1277. január 20-án
ismét IV. László királytól kaptak itteni
adózó embereket, ami az apácákat perbe
sodorta a keresztes lovagokkal. A per ered-
ménye a budai káptalan 1277. április 26-i
oklevelében foglalt megállapodás volt, mely
szerint az apácáknak Felhézivon 8 olyan
telek jutott, amelyen királyi szolgálónépek
laktak (octo fundi curiarum regalium versus
castrum existentes), de ezeken kívül több
ilyen telek már nem maradt Felhézivon (nihil
plus de terris conditionariorum regalium in
Calidis Aquis haberetur). Ebből arra kell
következtetni, hogy Felhézivon eredetileg
csupán olyan szolgálónépek laktak, kik az
óbudai királyi udvartartás céljaira voltak
rendelve, ezek azonban királyi adományként
a keresztes lovagok és az apácák tulajdonába
jutottak. Felhéziv utóbb önkormányzathoz
jutott, aminek több emléke maradt fenn.
1478. október 28-án ugyanis oklevelet ad ki
a város, amelynek élén az önkormányzati
tisztviselőknél kívül még a prépostsági tiszt-
tartó (provisor curie prepositure ecclesie
STrinitatis) is meg van nevezve, tehát a város
még nem volt teljesen önálló. Viszont ugyan-
ebben az oklevélben a felhézivi polgárok
vámmentessége van igazolva, tehát már
voltak kiváltságaik. 1509. július 17-én kelt
másik oklevélben Buda külvárosaként (opi-
dum seu suburbium civitatis Budensis) szere-
pel Felhéziv, amit a város fekvése magyaráz
meg számunkra. 1529. június 14-i oklevélben
végül a város hattagú tanácsában csupa
magyar név fordul elő, ami a telepedés ma-
gyar jellege mellett tanuskodik. Podhraczký
Nyirkállói Tamás formulás könyvét idézi,
amely szerint a város II. Ulászló királytól
pecsétet kapott volna s ez a pecsét a Szent-
háromságot jelképező három liliumot ábrá-
zol (sanctam et individuum Trinitatem
signantium), ez az oklevélszöveg azonban
a nevezett formuláskönyvben nem található.

A budai tanács 1330. február 9-i oklevele
szerint a Szentlélekről elnevezett kórház
a budai alsóvárosban állott (in suburbio pre-
fati castri), amely meghatározás nem fedi
a valóságot, mert I. Lajos király 1367. már-
cius 17-i oklevele szerint a kórház temploma

(ecclesia hospitalis SSpiritus) a hévizek forrásánál (in ortu seu capite aque calide) állott, amelyek soha nem tartoztak a budai alsóvároshoz. Pontosan megjelölhető a kórház és templom helye a budai káptalan 1494. szeptember 26-i oklevele alapján, amely szerint a felhévizi tó a kórház és templom alatt terült el (infra hospitem ecclesiam SSpiritus), ez a tó pedig még ma is ott van a Császárfürdővel szemben. Ugyanazon tó felső végében volt a kórház szőlője (circa finem superiorem prescripti lacus ac infra ortum vinearum dicte hospitalis ecclesie SSpiritus), amiből arra lehet következtetni, hogy maga a tó is a kórház céljaira szolgált (MODL 26.131). Teljesen egyező ezzel Oláh Miklós leírása, ki a »xenodochium SSpiritus« helyét a következőleg határozza meg: »in quo thermae salubres erumpunt«. A hévizek és kórház közötti kapcsolatot mellett tanuskodik Wernher »De admirandis Hungariae aquis« című munkájának azon megjegyzése, hogy a hévizek egyik részét kórháznak nevezték a közeliükben álló kórház után (aliae hospitales a vicino prochodochio dictae). Mikor a keresztes lovagok helyét a felhévizi prépostok foglalták el, a Szentlélekről nevezett kórház önállósult, ami az 1494. szeptember 26-i oklevéllel (MODL 20.213) igazolható, ahol Ötvös Mátyás budai polgár van a kórház rektoraként megnevezve (Mathias Ewthwes civis civitatis Budensis rector hospitalis SSpiritus de Calidis Aquis).

Óbuda nyugati határán állott Örs község, melynek földrajzi helyzetét a legvilágosabban a garamszentbenedeki apát 1363. február 22-i oklevele jelölte meg, amely oklevél szerint a nevezett község Óbuda és Solymár között terült el, de a sági konvent 1455. október 1-én kelt oklevelében (Esztergomi kápt. lev. tára Lad. 40. fasc. 5. nr. 8.) is egészen azonos módon van a község földrajzi helyzete megjelölve. Örs eredetileg kizárólag a garamszentbenedeki apát birtoka volt, aki az óbudaiakkal harcban állott, mert azok az Örshöz tartozó földeket (ad eandem villam Obudaurs pertinentes) fegyveres erővel (manibus armatis) elfoglalták s maguk között felosztották. 1363. február 22-én ismét az ellen emelt óvást

a nevezett apát, hogy Óbudaörs község lakosai szőlőiket az óbudaiaknak eladták, amiből arra kell következtetni, hogy az óbudaiak elállottak az erőszakos foglalástól s vásárlás útján igyekeztek megszerezni az óbudaörsi földeket. Ennek eredménye lehetett azután, hogy Örs község lassanként elnéptelenedett s Perényi Imre nádor 1510. január 15-i oklevelében már pusztaként van megnevezve. Ezt megelőzően az óbudai tanács 1490. január 15-i oklevelében úgy emlékszik meg az örsi szőlőhegyről, mint amelyik Óbuda területéhez tartozik (quandam vineam in promontorio dicte civitatis Wrs vocati). Ebből arra kell következtetni, hogy idők folyamán sikerült Örs területének egyik részét Óbudához csatolni, a többi rész azonban tovább is megtartotta önállóságát, mert II. Lajos király 1524. október 8-i oklevele szerint Óbuda város nyugati határa az esztergomi út mentén egészen Örsig (usque ad terram Eurs) terjedt, itt azonban északra fordult s a fordulópontnál az óbudai káptalan, Óbuda város és Örs határai érintkeznek egymással. Örsnek eredetileg több tulajdonosa volt, mert egyik részét illetően a visegrádi apát 1352-től kezdődően perben állott a garamszentbenedeki apáttal (Esztergomi kápt. lev. tára Lad. 40. fasc. 4. nr. 4.), minthogy pedig az óbudaiak elleni perben a garamszentbenedeki apát volt érdekelve, ennek birtokrészét kebelezhették be lassan az óbudaiak.

Örs közvetlen szomszédja Solymár volt, melynek várát II. Ulászló király 1496. november 1-én azon indokolással szerezte meg Ráskai Balázs főkamarástól, hogy az Buda közvetlen közelében fekszik s kiválóan alkalmas az uralkodói fáradalmak kipihenésére (in vicinitate civitatis nostre Budensis tam in amoeno oportunoque loco, ut cum nos propter curas et sollicitudines immensas, quibus nonnunquam fatigamur, fastidium Bude ceperit, possimus semper pro recreatione et solatio eo decedere). Maga Solymár község nem tartozott a várhoz, mert 1511. május 26-án Zempleki Tamásné ottani birtokairól rendelkezett s ezzel kapcsolatosan az Óbudához tartozó Örs szőlőhegyen fekvő birtokáról is megemlékezett.

Pazanduk már II. Endre király 1212. évi oklevelében a káptalani terület északi határaként van megjelölve (inde cum tribus villis, videlicet Meger et duabus villis Pazanduc participando vadit usque Danubium), I. Lajos király 1355. augusztus 26-i oklevelében azonban csupán Tebesere van északi határként feltüntetve, ahol a város területe Megyer határával érintkezik. Ez a Tebesere a budai káptalan 1283. évi oklevelének tanúsága szerint Pazanduk területén belül állott (in territorio ville Pazanduc Tebesere vocato) s szőlőkkel volt beültetve, mert a nevezett oklevélben több szőlőről történik megemlékezés. 1283. és 1355. között tehát Pazanduk sorsában lényeges változásnak kellett bekövetkeznie, amit teljesen megmagyaráz a felhévizi keresztesek 1347. április 5-i oklevele (Zichy oktár XII. k. 24—25. ll.), amely szerint Pazanduk eredetileg a felhévizi Szentlélekről elnevezett kórház tulajdona volt, de az idők folyamán az ottani szántóföldeket, szőlőket és réteket idegenek foglalták el. Az elfoglalt birtokok visszaszerzése reményében a keresztesek Pazandukot tíz évi használatra átengedték Becsei Tötös mesternek s csupán az ottani malmot, malomárkot és a mellette elterülő rétet tartották fenn a saját számukra. Úgy látszik, hogy elgondolásuk nem vált valóra, mert a továbbiakban csupán az ottani malommal és réttel kapcsolatosan szerepelt a kórház. A pazanduki malomra ugyanis IV. Béla király 1245. november 24-i oklevele alapján a margitszigeti premonstreiek is jogot tartottak s mikor ebbe a pilisi cisztercita apátság malma mellett álló malomba (in villa Pazanduc vocata penes molendinum ecclesie de Plis) Hunyadi János 1452. szeptember 16-i oklevele szerint a premonstreieket be akarták iktatni, a Szentlélekről elnevezett kórház rektora az ott ápolt szegények nevében (rector hospitalis SSpiritus de Calidis Aquis superioribus in persona pauperum in eodem existentium) ellenmondott. Említésreméltó még, hogy a pilisi cisztercita apátság IV. Béla király 1254. június 28-i oklevele alapján három malmot is bírt, de ezek nem Pazandukon, hanem a szomszédos Megyeren állot-

tak (tria molendina ad Aquas calidas sita in Meger juxta Budam). Ezzel szemben Megyeren soha nem volt malmuk a cisztercieknek s Pazandukon is csupán egyetlen malmukról történik említés. A premonstreiek és a Szentlélek kórház közötti jogvita a premonstreiek javára dőlt el, mert a budai káptalan 1458. július 15-i oklevele szerint ekkor már a premonstreiek emeltek óvást pazanduki malmuk elfoglalása ellen, aminek azonban nem volt gyakorlati eredménye, mert a malom végül mégis csak a kórház tulajdonában maradt. Lassanként azután Pazanduk emlékezete is feledésbe ment s a budai tanács 1515. szeptember 24-i oklevele már Sicambriába helyezte a malmot (in campo Sicambrie) s Pilis vármegye 1516. február 11-i oklevele szerint ez a malom a Sicambria vize felett állott. Ily módon lett Pazandukból Sicambria, melynek területére utóbb a budai káptalan tartott igényt, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a XVI. század elejére Pazanduk területe már Óbudához tartozott. Bonfini, Ranzanus és Oláh Miklós is azt a területet értették Sicambria elnevezés alatt, ahol hajdan Pazanduk állott. Bonfini szerint ugyanis (Decad I. libr. 1. pag. 17.) Óbuda felett (supra Veterem Budam) római város maradványai voltak láthatók, amely város az ifjabb nemzedék véleménye szerint Sicambria volt (Sicambriam juniores vocant). Azt írja tovább Bonfini, hogy mikor Óbudán (in hac Veteri Buda) Beatrix királyné palotájának az alapjait ásták, egy feliratos követ találtak, amelyen a »Legio Sicambrorum« felírás volt olvasható. Ez a palota a legújabb feltárt maradványok bizonyossága szerint Pomáz mellett állott s Bonfini tévedésből helyezte Óbudára. A romváros leírásában Ranzanus csaknem szószerint átvette a Bonfini szövegét s a romvárost ő is Sicambriának nevezte (Sicambria is locus vocitatur). Oláh Miklós 1533. január 14-i levelében pedig annyira ment, hogy egyenesen Sicambriát használta fel Óbuda helyének a meghatározására (opidum Vetus Buda prope Sicambriam situm), mintha Sicambria ismertebb lett volna.

Pazanduk északi szomszédja Kissing volt,

mely a váci káptalan 1529. március 8-án Ferdinánd királyhoz intézett jelentése szerint kissingi Demsed István veszprémi várnagy tulajdonát képezte (Capsa Budensis II. fasc. 2. nr. 22.). Ez a Demsed István a budai káptalan zalamegyei birtokain nagy károkat okozott s ezért az országbíró kártérítésre kötelezte. Mikor azonban az ítélet végrehajtására került a sor, az esztergomi káptalan 1529. április 11-i jelentése szerint (Capsa Budensis II. fasc. 2. nr. 23.) Demsed István familiárisa, vésztői Futó Bálint és Demsed Máté tiszttartója Pyrytho Lőrinc uruk, valamint kissingi Kohnya Máté nevében az ítélet végrehajtásának fegyveres erővel ellenállottak. Ez a Kissing az előadottak szerint földesúri fennhatóság alatt álló község volt, ma pedig Békásmegyerhez tartozó terület. A község fekvésének igazolására szolgál a hivatkozott jelentés azon része, mely tanukul óbudai és békásmegyeri birtokosokat nevezett meg, nevezetesen Békásmegyerről a pilisi cisztercita apátot és az óbudai klarisszákat, valamint a budavári beginákat.

Békásmegyerről nem maradt fenn középkori határjárás, de Üröm község fennmaradt határjárása alapján pontosan megállapítható a helye. A budai káptalan 1324. március 29-i oklevele szerint (Anjoukori oktár II. k. 120—21. ll.) ugyanis Üröm határa Békásmegyernél kezdődött s maga a község innen északra terült el, tovább északra Kalász határát érintette, ahol Borosjenővel közös határa volt. Ebből az következik, hogy Békásmegyer északon Kalással volt határos, nyugaton pedig Ürömmel érintkezett. Még szabatosabban meghatározza Békásmegyer helyét az esztergomi káptalan 1355. március 29-i oklevele (Anjoukori oktár VI. k. 281. l.), amely szerint a Békásmegyer feletti hegyen Óbuda, Békásmegyer és Üröm közös határa állott, innen északra jó távolságra (per bonum spatium) Megyer és Üröm közös határa következett. Innen tovább északra közös határa volt Békásmegyernek, Ürömnek és Kirvának, tovább északra ismét Kalász, Borosjenő és Üröm közös határa állott. Ebből az következik, hogy Békásmegyer Üröm és Kalász között terült el. Magának

Ürömnek a helyét illetően figyelemreméltó Tamás országbíró 1354. március 29-i oklevele (Anjoukori oktár VI. k. 179—87. ll.), amely szerint az ürömieket eredetileg a budai káptalan borszolgálatú jobbágyai voltak (recognoscendo se ad servicia vinidatoria huius ecclesie Budensis facienda annexos fuisse); ez az Üröm község azonban, mely a nevezett szolgáltatásra volt kötelezve, egészen más helyen állott, nevezetesen egy diófaliget közelében (olim dicta villa Euren circa easdem arbores nucum resedisset), ahol a budai káptalan volt a földesúr. Ez a diófaliget I. Lajos király 1355. augusztus 26-i oklevelében is előfordul, ahol a királynői város határát képező Fenyőmál nevezetű hegy oldalán terült el (in latere ipsius montis est dumus nucis), amiből az következik, hogy Üröm határos volt Óbudával. Ez a határ elég számottevő lehetett, mert a budai káptalan 1324. március 29-i oklevele szerint Üröm Örssel is határos volt, amely Örs utóbb a királynői város területébe olvadt bele.

Kalásznak szintén nem maradt fenn határleírása, a már idézett ürömi határleírásból azonban megállapítható, hogy dél felől Békásmegyerrrel volt határos, észak felől pedig Szentséig terjedt. Mátyás király 1479. február 21-i oklevelében ugyanis (Knauz: Budai káptalan regestái 124—30. ll.) az óbudai káptalan szentsei birtokának határai részletesen fel vannak sorolva s ebből a felsorolásából megállapítható, hogy Szentse délen Kalással, északon pedig Szentendrével volt határos. Pomázzról azért nem esik szó a nevezett oklevélben, mert a határleírás a budai káptalan ottani birtokának (Mátyás király 1467. április 13-i oklevele szerint egy nemesi udvarházból 6 jobbágytelekből, szántóföldekből, rétekből, szőlőkből, erdőkből és cserjésekből állott, l. Hunyadiak kora XI. k. 158—59. ll.) a pomázi nemesek ottani birtokaitól való elkülönítését célozta, amely utóbbiak természetszerűen a pomázi határ mentén terültek el. A szentsei plébániatemplom a pomázi nemesek ottani birtokára esett, minek következtében a budai káptalan jobbágyai számára biztosítani kellett azt a jogot,

hogy a plébániatemplomba eljárhatnak és a templom melletti temetőben hantolhatók el (sacramentaue ecclesie per ipsum plebanum eiusdem ecclesie eiusdem ministrentur). A szentsei plébániatemplom romjai még ma is láthatók.

Pomázzal határos volt Aszófő község, mert a budai káptalan 1322. május 12-i oklevele szerint (Anjoukori oktár II. k. 15—16. ll.) a margitszigeti apácák itt csereképen 18 holdat kaptak Becsei Imrétől a Szentséről Pomázra vezető út mellett, továbbá 2 holdat a Pomáz alatti patak mentén. Ez az Aszófő község az idők folyamán beleolvadt Pomáz határába s ez magyarázza meg számunkra, hogy miért olyan nagy terjedelmű ma Pomáz határa. A pomázi plébániatemplomot minden valószínűség szerint I. Lajos király építtette, mert 1351-ben búcsút kért a pápától a pomázi Szent Miklós egyház számára. (Veszprémi püspökség oktára II. k. 140. 1.) Ez az egyház azonban nem azonos a mai pomázi plébániatemplommal, romjai csupán most kerültek felszínre.

Óbuda középkori lakossága teljesen magyar volt, idegen nemzetiségűek a legritkább esetben akadnak közöttük. Bizonyítják ezt a dűlőnevek: Pápmál, Püspökmál, Előmál, Kereked, amelyek IV. Béla király 1269. október 3-i oklevelében fordulnak elő. Bizonyítják továbbá az óbudai oklevelek élén felsorolt tanácstagok nevei, nevezetesen az 1401. március 25-i oklevelben (MODL 8652): Sáfár György bíró, Budai János, Győri Mihály és Ernei Péter esküdtek; továbbá az 1413. október 4-i oklevelben (MODL 10.124): Thelky Domokos bíró, Király Miklós, Szűcs Márton, Garancsi Benedek esküdtek; az 1453. február 15-i oklevelben (MODL 14.641): Patika Demeter bíró, Szűcs Márton, Nagy

Albert, Bogdáni Demeter és Németh István esküdtek; az 1521. december 20-i oklevelben (MODL 23.596): Futamoth Gergely bíró, Solmári Gáspár, Wáry Tamás, Márton Albert és Payzs Ferenc esküdtek stb. Bizonyítják végül a lakosság zömét alkotó jobbágyok nevei is, amint ez a váci káptalan 1528. június 15-i jelentéséből (Capsa Budensis II. fasc. 2. nr. 21.) látható, ahol a következő királynői jobbágyok vannak felsorolva: Wáczy Tamás, Halász János, Warga Demeter, Nemes Máté, Payzs Ferenc, Nagy Demeter, Warga Mátyás, Nagy Fülöp, Thelky Vince, Kővér Ferenc, Igali Tamás, Eechy Pál, Weres Balázs, Keszy Benedek, Szakmáry Ferenc, Chergy Mátyás, Sáápy Lukács, Emberffy Benedek, Mayor Ambrus, Szalay Péter, Akárky András, Osváth Péter, Keskeny András, Somogyi Ambrus és Nagy Tamás, kivétel nélkül csupa szintiszta magyar név. De nem csupán Óbuda volt magyar, magyar volt a környéke is, amint ezt a ma is fennálló falunévek (Békásmegyér, Borosjenő, Kalász, Szentendre, Üröm, Solymár) igazolják. Igazolják továbbá a magyar dűlőnevek is, amelyek a nevezett községek határában találhatók, p. o. a váci káptalan 1367. november 27-i oklevelében (MODL 5623) Üröm határában előforduló Kaptár, Macskakő, Kevély és Kővágó hegyek, az óbudai tanács 1403. április 8-i oklevelében (MODL 8878) Békásmegyér területén előforduló Somogyalja nevű szőlőhegy, Mátyás király 1479. február 21-i oklevelében (Capsa Budensis I. fasc. 4. nr. 12.) Szentse község területén előforduló Egertető nevű hegy és Magyarmál nevű szőlőhegy, a budai káptalan 1512. december 21-i oklevelében (Budai kápt. jkönyve 160. 1.) Gercse község területén előforduló Tuzokosföld és Kaptáralja dűlők, a budai káptalan 1512. június 24-i oklevelében (Budai kápt. jkönyve 129. 1.) Kalász község területén előforduló Fácánberek nevű rét s a budai káptalan 1513. március 6-i oklevelében (Budai kápt. jkönyv 181. 1.) Borosjenő területén előforduló Kásaszőlő (que communi vocabulo Kasaszelew nuncuparetur) nevű szőlő, amely példák még jelentős számmal gyarapíthatók.

Az Óbuda mellett virágzó magyar falvak Buda eleste után sokáig fennállottak s folytatták középkori életüket annak ellenére, hogy jobbágyterheik a török hódoltság alatt jelentősen megnövekedtek. Bizonyosága ennek az 1592. július 1-én készült összeírás (Neoregistr. processus nr. 471. pag. 418—21.), amelyben a falvak úrbéri szolgáltatásai vannak megjelölve. Eszerint Zsámbék fizetett Szt. Györgykor 10 forintot, Szt. Mihálykor 10 forintot és adott egy 7 frt értékű török szőnyeget ; Tök fizetett Szt. Györgykor 12 frt 50 krt, Szt. Mihálykor 12 frt 50 krt s adott egy 8—9 frt értékű török szőnyeget ; Vác rév a szentendrei szigeten fizetett Szt. Györgykor 3 frtot ; Torda a szentendrei szigeten fizetett Szt. Györgykor 3 frtot ; Budakeszi fizetett Szt. Györgykor 14 frtot, Szt. Mihálykor 14 frtot és adott egy 9—10 frt értékű török szőnyeget ; Budaörs fizetett Szt. Györgykor 16 frtot, Szt. Mihálykor 16 frtot s adott egy 10—12 frt értékű török szőnyeget ; Óbuda fizetett évenként 25 frtot és adott egy 8—9 frt értékű szőnyeget ; Békásmegyert fizetett Szt. Györgykor 5 frtot ; Szentendre fizetett Szt. Györgykor 10 frtot és adott egy 5 frt értékű török szőnyeget ; Bogdán fizetett Szt. Györgykor 8 frt 50 krt és adott egy 5 frt értékű török szőnyeget ; Monostor a szentendrei szigeten fizetett Szt. Györgykor 3 frtot ; Pócsmegyer a szentendrei szigeten fizetett Szt. Györgykor 12 frtot és egy 6 frt értékű szőnyeget ; Tótfalu a szentendrei szigeten fizetett Szt. Györgykor 8 frtot. Ezek a falvak a komáromi uradalom tartozékait képezték annak ellenére, hogy török hódoltság alatt állottak s tartozásaikat csupán keresztényi kötelességből (aus eigener cristlicher Bewegnuss) fizették. Ezzel szemben kemény robottal voltak török részről megterhelve (miessen harte unsägliche Robotchen verrichten), amivel a tatái töröknek tartoztak. Elhagyott, illetőleg elpusztult falvakként sorolta fel a nevezett összeírás a következőket: Füzitő Almás mellett, Perbál Tök mellett, Csík Buda és Zsámbék között s végül Bolgárfalu a szentendrei szigeten.

Óbuda környékének virágzó községi élete

akkor indult pusztulásnak, mikor 1595-ben Esztergom felszabadult a török hódoltság alól s ez a terület végvidékké lett. Esztergom kapitánya, Pálffy Miklós Budát is fel akarta szabadítani a török hódoltság alól s a felszabadító hadművelet előkészítésére környékét tervszerűen elnéptelenítette. Ennek a műveletnek az első eredménye volt Óbuda és Pócsmegyer kiürítése, ami 1596. január 22-én történt. Ezt követte Budaörs és Budakeszi kiürítése, amit 1596. április 6-án hajtott végre. 1598. július 10-én a Buda alatti falvak népességét költöztette el, 1598. november 3-án pedig a Buda körüli falvakat ürítettette ki. (Gárdonyi: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. Tanulmányok Budapest multjából V. k. 13. skk.). Ez az elnéptelenítő művelet nem eshetett meg pusztulás nélkül, katonai szempontból azonban nagyértékű volt, mert megnehezítette a budai vár élelmezését.

A kitűzött célt nem sikerült megvalósítani, az 1598. évi budai ostrom eredménytelenül végződött, az elnéptelenített falvak azonban nem mind éledtek fel újra. Bizonyosága ennek az 1609. évi összeírás, amely a magyar koronához tartozott falvak akkori állapotát tünteti fel. Eszerint Váradot »az Totthfaluban lakozó polgárságh« használta, valamint a szentendrei szigeten fekvő Szentpéter területét is. A szentendrei szigeten fekvő Bogdán-rév pusztafaluhelyként van feltüntetve, amelynek területét az »orozffalui nemesek« használták. Tah pusztafaluhely, melynek területét a tótfalusiak használták. Szentse pusztafaluhely Szentendre és Óbuda között, melynek területét a tordaiak, tótfalusiak és váciak használták. Monostor pusztafaluhely a szentendrei szigeten, melynek területét a szentendreiak használták. Káposztásmegyert Pest mellett pusztafaluhely, melynek területét senki sem használja. Budakeszi, melyet »mostansággal zállottanak meg, vagyon rajta lúsz kaszás ember«. Tök, melyet »azon zerint zállottak megh, vagyon rajta huszonötth kaszás ember«. Pomáz, Kaláz és Eörs a Duna mellett »puszták, ezeknek czyak az réteket élík az óbudayak«. Szent László »annak is czyak kaszálják az

rétetth mind teöereök, mind magyar, az ki éry». (Neoreg. Acta. fasc. 405. nr. 1.) Ez az összeírás mutatja a pusztulást, amely a török hódoltság végéig változatlanul fennmaradt. A nevezett terület a hódoltság megszűnése után jórészt a gróf Zichy-család kezébe jutott, amelytől azonban a kincstár mint elidegeníthetetlen koronajószágot 1766. március 1-én egyesség útján visszaszerzett. Az egyesség szerint a kincstár kezébe jutott Óbudán kívül Szentendre, Zsámbék, Budaörs, Budakeszi, Tök, Perbál, Szántó, Bogdán,

Tótfalu, Csík, Vácirév, Szentpéter, Várad, Ányas, Tahi, Kissing és Békásmegyér, amelyek lakosai ma jórészt német eredetűek. A német telepeseket a gróf Zichy-család hozta be, mert a nevezett egyesség szerint a gróf Zichy-család Óbudára és Szentendrére, valamint az uradalomhoz tartozó 8 faluba települőknek fejenként 20 forintot, összesen 35.220 forintot fizetett ki, vagyis 1761 embert telepített a gróf Zichy-család a hajdan virágzó magyar községek helyére, akik azóta sem magyarosodtak meg.

ALBERT GÁRDONYI

LA VECCHIA BUDA (ÓBUDA) ED I SUOI DINTORNI NEL MEDIOEVO

Siccome gli scavi archeologici non ci forniscono dati abbastanza precisi per ricostruire la topografia medievale di Buda antica (Óbuda), l'Autore ha cercato di utilizzare a tale scopo il materiale dei documenti. Per quanto ai confini indicati nei diplomi del 1212 e del 1355 egli constata che l'uno si riferisce al territorio del capitolo e l'altro a quello della regina, quindi non possono essere identificati. Quando re Lodovico I, nel 1355, acquistò per via di scambio una parte del territorio del capitolo, quest'ultimo continuava a possedere soltanto una parte dell'abitato e la maggiore parte passò in possesso del sovrano, il quale la regalò a sua madre. In seguito a ciò anche la fortezza situata in questa zona finì per essere proprietà delle regine d'Ungheria. Ma già al tempo dell'occupazione del paese da parte dei turchi la fortezza venne distrutta. In base al diploma del 1355 ed ai dati riguardanti la costruzione della chiesa calvinista di Buda vecchia, l'Autore deduce che l'antica fortezza era situata nel medesimo

luogo della chiesa. Benchè i diplomi diano testimonianza anche su di un magnifico monastero delle clarisse e di numerose chiese, la città doveva avere ancora un'estensione piuttosto limitata ed esteriormente non presentava carattere urbano. L'Autore fissa il luogo della chiesa del capitolo vicino al luogo dove più tardi la famiglia Zichy ebbe un castello. Qui vennero dissotterrate le fondamenta anche di una chiesa medievale di maggiori dimensioni. Nel Medioevo anche i dintorni di Buda vecchia erano abitati, e questa popolazione schiettamente ungherese si diradò soltanto al tempo della dominazione turca. Ma la stessa Buda vecchia perdeva una parte notevole della sua popolazione già durante il Medioevo perchè essa si trasferiva nella vicina fortezza, per contribuire poi considerevolmente al carattere ungherese di Buda medievale. Il processo di germanizzazione di Buda vecchia s'iniziò dopo la dominazione turca, cioè quando i nuovi proprietari dei terreni vi avevano stabilito nuovi coloni.